

Peräkammari ja huolen vyöhykkeet

Metaforat, dialogisuus ja yhteinen kielialue

TOM ERIK ARNKIL

Olen tiimini ja lukuisten työyhteisöjen kanssa toteuttanut sarjan tutkimus- ja kehittämishankkeita, joissa on koetettu luoda välineitä psykososiaaliseen työhön. Asetelmat ovat muotoutuneet yhä verkostomaisemmiksi. Aluksi tarkastelun kiintopisteenä olivat yksittäisten työntekijöiden työ ja siitä aukeavat suhteet. Sitten näköalapaikaksi tulivat työryhmien toiminta ja kokonaisten yksiköiden suhteet. Vihdoin keskiöksi tulivat ”moniasiakkuustapakukset”, joiden ympärille kehkeytyi amebamaisia palveluiden, yksikköjen ja työntekijöiden kokoonpanoja.

Kehittelemämme välineet näyttävät – näin jälkikäteen tarkastellen – olleen kahdenlaisia. Yhtäältä ne ovat käsitteellisiä jäsennyksiä, joiden avulla jokapäiväinen toiminta näyttyy yhtä aikaa tuttua ja outona. Se tarjoutuu ihmeteltäväksi. Toisaalta hankkeissa on kehitelty verkostomaisiin suhteisiin sopivia työn tekemisen välineitä. Ihmettelyvälineiksi tuli laadittua *metaforisia* hahmotuksia. Ne ovat mahdollistaneet hyvin runsaat vuoropuhelut toimijoiden kesken. Ehkäpä metaforat ja dialogisuus ovatkin yhteydessä toisiinsa. Jospa juuri käsitteellistysten metaforisuus ruokkii rikkaita vuoropuheluita?

Pohdin tässä artikkelissa tutkimuskielen ja käytäntökielen kohtaamista käytäntötutkimuksessa (myös Arnkil 2005). Tutkija yrittää ymmärtää sitä, mikä on toisille itsestään selvää, mutta itsestään selvä ei aukea suoraan käsitteiksi. Voiko metaforien kautta tai avulla muodostua yhteistä kielialuetta? Pohdin myös metaforien osuutta käytäntöjen muuttamisessa. Kuinka pitkälle metaforat kantavat? Ne näyttävät virittävän runsasta pohdintaa ja näin kysyntää uusille työvälineille. Ne taas eivät ilmaantune keskustelemalla.

Käsitteitä subjekteille

1980-luvun loppupuoliskolla tutkin sosiaalitoimistojen sosiaalityötä ja A-klinikan päihdetyötä. Sosiaalityön piirissä käytiin kuumaa debattia. Puitiin auttamisen ja kontrollin ristiriitaa. Vaadittiin irtautumista toimenpidekeskeisyydestä. Kohotettiin tunnus ”asiakas objektista subjektiksi”. Kuvutettiin rakenteellista sosiaalityötä. Eriteltiin sosiaalityötä toimintona, joka sopeuttaa rakenteellisten syiden sysimät asiakkaat ja väestöryhmät vallitseviin oloihin. Todettiin toki sosiaalityön tekevän mikrotasolla hyväänkin. Sosiaalityöntekijöiden ääni tuntui olevan puolustautuva, itsekriittinen tai kuulumattomissa. Ounastelin, että sosiaalityössä tarjoutuisi tutkittavaksi ristiriitoja, ja ristiriidat taas kiinnostivat minua, koska oletin, että niitä ratkoessaan sosiaalityöntekijät tulevat kehilleeksi uudenlaisen työtoiminnan ituja. Orientoiduin tuolloin kehittävän työntutkimuksen asettamuksista käsin (ks. Arnkil 1992a).

Klaus Holzkampin (1983) teesi subjektitieteestä tarjosi hyvän orientaation käytäntötutkimukselle: Tutkimuksen pitää ihmisiä tutkittaessa – ja vuorovaikutuksessa heidän kanssaan – muodostaa käsitteitä, teorioita ja menetelmiä tutkittaville eikä (objektivoivaan tapaan) tutkittavista. Ja toiseksi: Tutkijan on reflektoitava positionsa tutkittavassa järjestelmässä. Tutkija ei ole ulkopuolinen, vaan jollakin tapaa kytkeytynyt, jos hänellä ylipäätään on havaintoja tai tietoja tutkimuskohteestaan. Mielsin tehtäväkseni koettaa muodostaa sellaisia teoreettisia välineitä, joilla työntekijät voisivat tunnistaa itsensä ja reflektoida työtoimintaansa ja jotka auttaisivat minuakin paikantamaan itseäni.

Havainnoin työtoimintaa. Istuin työhuoneen

nurkassa, katsellen, nauhoittaen ja kirjoittaen muistiin – asiakkaiden luvalla tietenkin. Kiinnostava maailma. Joitakin kertoja olin mukana kotikäynneillä. Havainnoin myös sosiaalijohtajien työskentelyä. Vauhdikkaita päiviä. Lisäksi haastattelin työntekijöitä, sihteereitä ja johtoa. Sosiaalityö ei ollut minulle entuudestaan tuttua. Työntekijät tunsivat maaston, minulla taasen oli enemmän aikaa lukea. Referoin ja käänsin löytämäni aineistoa, kyselin työntekijöiltä kiinnostavasta materiaalista. Toteutimme työseminaareja.

Muodostui vaihtosuhde. Minä rakentelin sosiaalityön kuvaus- ja analyysivälineitä sekä ehdotuksia miniatyyriteorioiksi, työntekijät toivat prosessiin tekijäntietonsa ja kontekstituntemuksensa. Ennen pitkää syntyi yksi peruspeleistä, metaforinen kuvaus sosiaalityön ”pohjapiirroksesta”. Muistan vieläkin sen hetken, kun se järjestyi päässäni.

Peräkamarimetafora

Sosiaalityö oli tutkimuksen piirissä olevissa toimistoissa yhdistettyä – kattaen siis kaikkea mahdollista toimeentulotukiasioiden käsittelystä lastensuojeluun. Huomiotani kiinnitti se, että työntekijät tuntuivat tekevän selvän eron ”omien asiakkaiden” ja muiden työntekijöiden asiakkaiden välillä – ja pitävän omiensa puolta. Työntekijät eivät suhtautuneet kaikkiin kollegoihinsa tasa-laatuiseen luottavaisesti. Kukin tuntui tunnistavan kanssaan samalla linjalla olevat. Näytti vallitsevan eräänlainen jännite julkilausutun asiakkaiden yhdenvertaisuutta korostavan linjan ja epävirallisen omien asiakkaiden valikoinnin välillä. Yksien asiakkaiden kanssa asioihin paneuduttiin enemmän kuin toisten. Sain seurata kiinnostavia episodeja, joissa työntekijä vihjaili asiakkaalle, miten ja mitä tämän kannattaa pyytää. Vaikka eräs työntekijä totesikin minulle haastattelussa, että ”se, mitä tapahtuu asiakkaan ja minun välillä, on minun ja asiakkaan asia eikä aina ihan laillista” (viitaten toimeentulotuen normeihin ja niiden ylityksiin), vain poikkeustapauksissa näytti olevan kysymys toimivallan ylityksistä. Pikemminkin oli kysymys tavanomaisten palvelujen aktiivisesta tarjonnasta ja joustavasta soveltamisesta yksille ja suoraviivaisemmasta ja pidättyvämmästä toiminnasta toisille. Ääripäiden välissä näytti olevan joukko, jolle ei sanottu suoraan kyllä tai ei, vaan vihjailtiin kuin heitä koetellen.

Katsettani ohjasi joukko hypoteeseja. Minua

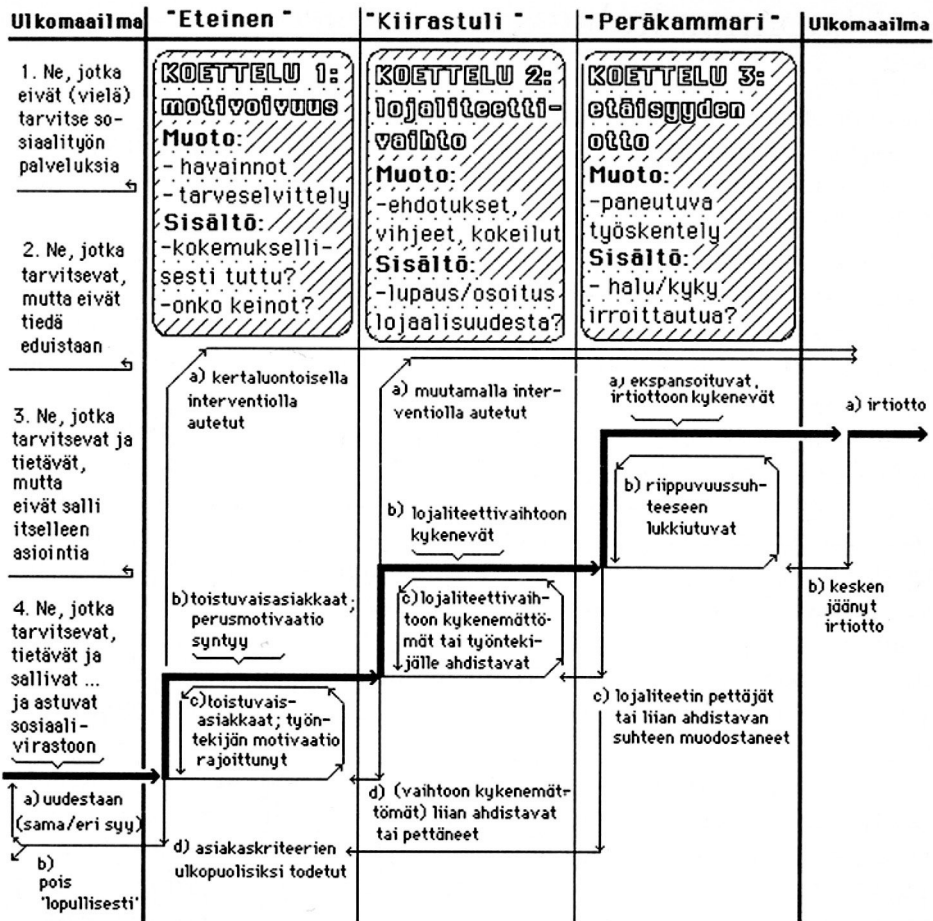
kiinnosti muun muassa, millä tavoin *palkkatyö-suhde* ilmenee sosiaalityössä. Palkkatyöhän on sisäisesti ristiriitaista. Yhtäältä se on konkreettista työtä: sisällöllistä toimintaa, asioiden ratkointaa, tulosten tuottamista. Toisaalta se on työvoiman kulutusta, suoritevirran hoitamista työtunteina laskettavana abstraktina työnä. Oletin, että sosiaalityön kaltaisessa ihmisten ahdinkoon liittyvässä toiminnassa on yhtäältä isoja paineita laittaa itseään likoon ja tehdä parhaansa, toisaalta säästellä itseään tapauskuorman kasvaessa. Minua kiinnosti, miten tuo tasapainoilu tehdään. Oletin, että se tapahtuisi huojuntana yksittäisten ihmisten kohtaamisessa, mutta se näyttikin tapahtuvan asiakkaiden valikointina. Toki oli huojuntavaihekin.

Haastatteluissa useat työntekijät kertoivat avoimesti toivovansa, etteivät asiakkaat kerro työntekijän ja asiakkaan sopimuksista toisille (varsinkaan erilaista linjaa vetäville) työntekijöille eivätkä muille asiakkaille. He toivoivat, että ”omien asiakkaiden” kanssa toteutettu paneutuva työskentely ei kantautuisi koko asiakaskunnan korviin eikä leviäisi tietoon kollegojen keskuudessa. ”Omaksi asiakkaaksi” näytti pääsevän eräänlaisen *lojaliteettivaibdon* kautta: Jos sinä osaat pitää nämä asiat omana tietonasi sekä edistyt pulmiesi ratkonnassa, minä laitan itseäni likoon. Virallinen linja alkoi näyttää suojamuurilta, jota työntekijät pitivät yhdessä yllä, asiasta puhumatta, näennäisesti toisiaan vastaan, mutta niin että toteutui yhteinen etu. Kukin saattoi näet ”virallisen linjan” rajoissa toteuttaa varsinaisempaa linjaansa. Sekä sosiaalitoimiston yhdenvertaisuusimago että työntekijöiden autonomia tulivat turvatuiksi – mutta paradoksaalisella tavalla. Tuo selviytymisstrategia liimasi kunkin yksilötyöhön, selviämään tapauskuormastaan yksin, miten kykeni.

Muotoilin oletuksen: Sosiaalitoimiston sosiaalityö sisältää valikointikynnyksiä; työntekijät valikoivat asiakkaitaan erilaisille etäisestä paneutuvaan vaihtelevan työskentelyn askelmille; valikointi tapahtuu vaiheittaisten koetteluiden kautta (ks. Arnkil 1991). Mallinsin tuon prosessin. Yhdistelin havaintojani, haastatteluissa kuultuja kertomuksia ja kuvauksia sekä teoreettisperäisiä päätelmiäni jonkinlaiseksi loogiseksi kokonaisuudeksi. Kuinka ollakaan, siitä tuli kuva (kuva 1).

Ensimmäinen kynnyksen (tuolloisessa hypoteesissäni) kuvaannollisesti *ulko-ovella*: Kaikki, jotka voisivat saada sosiaalitoimiston palveluja, eivät niitä hae. Oven ulkopuolella on mahdollisesti mm. niitä, jotka eivät (toistaiseksi) tarvitse so-

Kuva 1. Asiakkaiden valikointikynnykset (sosiaalityön) sosiaalityössä

Lähde: Arnkil 1991, 197

siaalityön palveluksia, sekä niitä, jotka kyllä tarvitsisivat, mutta eivät tiedä oikeuksiaan, ja niitäkin, jotka tarvitsisivat, mutta eivät salli itselleen tämän palvelun piiriin astumista.

Sisään astuvat joutuvat *eteiseen*. He kohtaavat työntekijän, ja tässä muodostuvat ensivaikutelmat ja tapahtuu ensimmäinen koettelu: Onko asiakas emotionaalisesti tuttu vai ei. Asiakas saattaa tulla autetuksi kertaluonteisella toimenpiteellä (jolloin asiakas jatkaa suoraan "ulkomaailmaan"). Jos asiakkaan ongelma edellyttää jatkotoimia ja syntyy motivoituneen asiakassuhteen alku, asiakas jatkaa eteisestä *kiirastuleen*. Joskus asiakkaan ongelma edellyttäisi jatkotoimia, mutta työntekijä ei motivoitu "viileätä viranomaisyötä" paneutuvampaan otteeseen. Tuolloin asiakas jää eteiseen. Jos työntekijä toteaa, ettei asiakas

täytä säädösten mukaisia asiakaskriteereitä, hänet palautetaan ovesta ulos. Ederkäämme kiirastuleen sen asiakkaan kannoilla, jonka kanssa työskentelysuhde pääsi alulle.

Asiakas saa työntekijältä ehdotuksia ja vastavuoroisesti työntekijä kommentoi asiakkaan ehdotuksia. Mahdollisesti molemmat myös puhuvat ongelmien oletetuista syistä. Ollaan *lojaliteettikoettelu* alueella. Jos asiakas tulee autetuksi muutamalla interventiolla, hän voi poistua "ulkomaailmaan". Mikäli kiirastuleessa muodostuu onnistunut lojaliteettivaihto, asiakas etenee *peräkammariin*. Asiakas voi myös jäädä kiirastuleen, toistuviin koetteluihin, jos lojaliteettivaihto ei ota onnistuakseen, mutta työntekijän motivaatio on silti tuntuva. Mikäli asiakas pettää työntekijän luottamuksen tai odotukset tai hänen ongelmansa

ovat työntekijälle liian ahdistavia, hänet palaute-
taan eteiseen.

Peräkammariin päässyt kuuluu niiden valikoi-
tujen asiakkaiden joukkoon, joiden kohdalla työn-
tekijä paneutuu, joustaa, kuormittaa itseään ja ot-
taa riskejä työyhteisössään. Täällä näemme so-
siaalityön urotekoja. Peräkammariasiakkaallakin
on kuitenkin enemmän tai myöhemmin edes-
sään irtioton paikka, uusi kynnyks, ja tähänkin liit-
tyy koetteluja. Voi käydä niin, että asiakas kykenee
toimintansa avartamiseen ja irtiottoon ja työntekijäkin
kykenee avartamaan toimintaansa ja pääs-
tämään irti. Asiakas poistuu sosiaalityön keinoin
autettuna ”ulkomaailmaan”. Saattaa käydä niin-
kin, että asiakas kykenee irtiottoon, mutta palaa
ajan oloon takaisin (mahdollisesti muista toimin-
noista tai palveluista syrjäytettynä). Ei ole mahdo-
tonta sekään, että asiakas ja työntekijä lukkiutuvat
päättymättömään riippuvuussuhteeseen. Asiakas
juuttuu peräkammariin. Mikäli asiakas pettää lo-
jaliteetin tai hänen ongelmansa käy liian ahdistava-
vaksi työntekijälle, edessä on palautus kiirastulen
kohtelemuksiin tai sysääminen eteiseen saakka.

Toiminnan ymmärtäminen mielekkäänä

Miten tuollainen oletamus voidaan esittää asian-
osaisille? Siinähan on sangen kriittisiä elementte-
jä, ja on sitä paitsi melkein röyhkeästi vetäisty
näkyville jotain, jota toimijoiden on oletettu pi-
tävän piilossa. Helpompaa kuin palata tutkittavi-
en luokse ja esittää heille tulkintoja olisi pysyä
matkan päässä ja julkaista raportti ”kaukaa”, pu-
hua siis asianosaisista ensi sijassa muille. Kysymys
ei ole vain tutkimusetiikasta. Kysymys on myös
tutkimuksen *laadusta*. Ellen pysty muotoilemaan
erittelyäni niin, että voin kohdata tutkittaviani, en
luultavasti ymmärrä heidän toimintaansa. Niin
kauan kuin minua arveluttaa tuoda jäsentelyni
asianosaisille, se on vielä keskeneräinen. Jos olen
(osaltani) kyennyt muodostamaan tutkittavieni
kanssa sellaisen suhteen, että he ovat luottaneet
minuun ja antaneet minun tarkkailla toimin-
taansa ja vielä kertoneetkin siitä, minä en ole heil-
le ainoastaan velkaa oman aikaansaannokseni esit-
tämisen, vaan minun on voitava luottaa siihen, et-
tä he kestävät sen, mitä heille jäsenyykseni ker-
ron. Voi olla, että en hyväksy kaikkea sitä, mitä
olen nähnyt, mutta tutkijana minun on koetetta-
va *ymmärtää toiminta toimijoille itselleen mielek-
käänä* – vaikkakin ehkä paradoksaalisena ja risti-

riitaisena, mahdollisesti osin jopa toimijoiden
omien etujen vastaisena.

Toimintaa ei ymmärretä, ellei sitä ymmärretä
toimijoille itselleen mielekkäänä. Tutkimus, joka
ei tavoita tuota mielekkyyttä asianosaisille, ei ym-
märrä tutkimaansa ilmiötä inhimillisenä yhteis-
kunnallisena toimintana.

Toimintatutkimuksessa on keskeistä, että muo-
dostuu *mahdollisuus jatkaa*. Jatko tavallaan neu-
votellaan koko ajan. Myös survey-tyyppisessä tut-
kimuksessa täytyy huolehtia siitä, että tutkittavat
ovat riittävän kiinnostuneita olemaan hetken mu-
kana – ainakin sen verran, että he täyttävät lo-
makkeet ja palauttavat ne. Kadon vähentämiseksi
saatekirjeissä luonnehditaan tutkimukseen osal-
listumisen tärkeyttä ja kiitellään asianosaisia vai-
vannäöstä. Kun lomake on saatu takaisin, suh-
teista ei tarvitse huolehtia samoin kuin tehtäessä
yhteistä matkaa. Toimintatutkimuksessa kato il-
menee suhteiden takkuilemisena, jopa matkaseu-
ruen hajoamisena. Yksi keskeinen asia on vasta-
vuoroisuus. Tutkitut eivät voi olla vain ”riistet-
tyinä”. Toisaalta, jos jatkamisen oikeutus hanki-
taan vesittämällä tuloksia, rikotaan kriittisyyspe-
riaatteita. Dilemman ratkaisemiseksi on pikem-
minkin tarkennettava erittelyä kuin siloteltava si-
tä. Jean-Francois Lyotardilla (1985) on upea tee-
si: Tutkimuksen tehtävänä ei ole ainoastaan tehdä
tuntematonta tunnetuksi, vaan myös tehdä tun-
nettua tuntemattomaksi. Tehtävänä on siis prob-
lematisoida itsestään selvänä pidettyä.

Mietin tarkoin, miten teen tutkimuspalautteen.
Havaitsin muun muassa, että kullakin askelmalla
oli myös kiinnostavia uudenlaiseen toimintaan
viittaavia elementtejä. Eteisessä muotoutui juuri
sitä nopeata, virtaviivaista palvelutiskiasiointia,
jota oli kaivattukin. Sosiaalityössä puhuttiin tuol-
loin paljon siitä, että olisi aika vapauttaa asiakkaat
toistuvista selontekovelvoitteista (”elämäkerta sa-
talappusesta”; ks. Sunesson 1985). Kiirastulussa
taasen muotoutui toiminnallisia käytäntöjä tilan-
nearvion tekemiseksi *tukitarjousten* muodossa –
siis liikkeessä ja suhteissa muutoinkin kuin omi-
naisuuksia kuvaavina verbaalimääritelmänä. Perä-
kamarissa olin näkevinäni kiinnostavia tapoja,
joilla työntekijät kykenivät irrottautumaan pa-
neutuvista suhteista ja antamaan asiakkaalle tilaa.

Esitin jäsentelyni tutkittaville syksyllä 1987.
Vastaanotto oli ensin hieman tyrmistynyt, mutta
pian seurasi remakka ja itseironinen käsittely. Tut-
kittavat ottivat jäsenyyksensä tarkasteltavakseen,
omaksuivat sitä kielekseen ja ryhtyivät luovin ot-

tein muokkaamaan sitä. Pian tuli lisää kammareita. Peräkammariin ilmaantui uusi eriö, *makuukammari*. Tällä työntekijät kuvasivat riippuvuuteen juuttuneita asiakassuhteita tarkastellen ennen muuta omaa osuuttaan riippuvuuden muotoutumisessa. He myös muotoilivat toiminnallisen tavoitteen: Makuukammarit täytyy tyhjentää! Ulko-oven ja eteisen väliin he loihitivat *tuulikaappin*, jonne sysätään sellaiset asiakkaat, joiden kanssa ei haluta olla edes virkamiesmäisen viileässä kontaktissa. Tuulikaapissa ovat ”pettäneet” ja ne, joiden kanssa on ”luovuttu toivosta”. Siellä on mm. osa välitystiliasiakkaista. Toinen tunnus oli: Tuulikaappilaisille uusi mahdollisuus! Peräkammarin taakse ilmaantui *lasikuisti*, jonne sijoittuu toinen osa välitystiliasiakkaista ja joukko muita taloudellisen avun saajia. Heitä ei ole sinne syrjäytetty, vaan he käyttävät sosiaalitoimiston kassaa kuin pankkilaitosta, tarvitsematta henkilökohdasta kontaktia sosiaalityöntekijään. Myöhemmin sosiaalitoimiston vertauskuvalliseen pohjapiirroksen ilmaantui mitä erilaisimpia huoneita, kellareita ja ullakoita kuvaamaan *työntekijöiden metaforina* heidän omia toimintakäytäntöjään.

Kun noihin aikoihin kirjoitin mallinnuksesta (Arnkil 1991), käytin sanaa metafora, mutta en pohtinut metaforisuuden merkitystä sen enempää. Nyt se kiinnostaa minua kovasti. Ovatko metaforat jotenkin erityisen otollisia jaetun tai yhteisen kehittelyn kannalta?

Hans-Georg Gadamer (2004, 241) toteaa, että metaforan ominta aluetta on retoriikka. John Shotterin (2002) mielestä retoriikassa on kysymys liikuttamisesta – sanan kahdessaakin merkityksessä. Ilmaisun pitäisi siis koskettaa ja saada liikkeelle. Oliko metaforassa jotain, joka ”kolahti”?

Kuvallistettua teoriaa

Olin vienyt peräkammarihypoteesiin paljon teoriaa. Jostain syystä tulin käyttäneeksi metaforan perusaineksena spatiaalista, tilallista kuvaa. Asiakkaat ikään kuin etenivät ”sinne” tai palautettiin ”tuonne”. Kysymys oli kuitenkin *työskentelysuhteista*. Minulle huomautettiin raporttini julkaisemisen jälkeen, että otokseni oli kovin pieni, ja siitäkin, etten kertonut tarkkaan niitä yleistysoperaatioita, joiden kautta päädyin pelkistykseeni. Mutta enhän minä edes yrittänyt muodostaa edustavaa kuvaa, jolla olisi *vodistettu* totuusarvo! Koetin jäsentää hämmennyneitä havaintojani itselleni mielekkääl-

lä tavalla ja tehdä sen siten, että se olisi mahdollisesti mielekäs myös asianosaisille itselleen.

Kuljetin jäsenyykseeni muun muassa aimonoksen Holzkampin (1983) tapaa käsitteellistää toimintakykyisyys ja toiminnan itse ylläpidetyt rajoittimet. 1980-luvulla oli paljon puhetta asiakkaiden toimintakykyisyydestä ja sen mahdollisista rajoituksista. Minua kiinnosti *sosiaalityön toimintakykyisyys*, se, tulevatko työntekijät joillakin selviytymisstrategioillaan ylläpitäneeksi rajoittuneempaa toimintaa kuin heille olisi konteksteissaan mahdollista. Kulku Anthony Giddensin (1984) tapaan käsitellä *rakenteistumista* ei ollut pitkä: toimijat yhtäältä käyttävät rakenteita resurssinaan ja toisaalta uusintavat ne samaisessa toiminnassa. He uusintavat rakenteet myös ”pään sisällä”, käsityksinään todellisuudestaan. Minua kiinnosti myös se, mistä asiakkaat ilmaantuvat sosiaalitoimiston ”ulko-ovelle”, mikä heidät sinne lähettää. Lähes aina asiakkaat olivat olleet tai olivat edelleenkin myös jonkin muun palvelun (asuntotoimiston, mielenterveystoimiston, työvoimatoimiston tms.) piirissä – ja tavallaan nuo palvelut tilasivat sosiaalitoimistolta tekoja, joita ne rajasivat pois omasta toiminnastaan. Sosiaalitoimisto näytti siis tekevän tärkeätä täydennystehtävää. Tässä mielessä sen asiakkaita olivatkin ”ensisijaispalvelut”. Kysymällä mielessään, keiden pitäisi muuttua ja miten, jos sosiaalityö ei tarjoaisi rakenteita ylläpitäviä palvelujaan, voi hahmottaa sitä toisiaan täydentävien toimintojen verkostoa, jota osapuolet alati uusintavat. Asiakkaiden valikointi sosiaalitoimistoissa näytti liittyvän mm. tällaisiin yksikön ulkosuhteisiin.

Kammarimallinnus tuotti todella runsaan dialogin. Oliko siinä itsessään siis jotain dialogista? Voiko teksti tai kuva tai muu jähmetetty tuote ylipäätään olla dialoginen?

Mihail Bahtin tekee erottelun auktoritatiivisen diskurssin ja sisäisesti vakuuttavan diskurssin välillä. *Auktoritatiivinen diskurssi vaatii kuuliaisuutta, sisäisesti vakuuttava* (tai suostuttelukykyinen; internally persuasive) *sallii dialogisen kehittelyn*. Auktoritatiivinen diskurssi pohjautuu oletukseen, että ilmaukset ja niiden merkitykset ovat kiinteitä. Niiden ei ole määrä muuttua, kun ne tulevat kosketuksiin muiden äänten kanssa. ”Auktoritatiivinen sana vaatii, että tunnustamme sen, että otamme sen omaksemme; se sitoo meidät, tyystin riippumatta onko sillä mahdollisesti voimaa vakuuttaa meidät sisäisesti; kohtaamme sen arvovaltaansa sulautuneena.” Auktoritatiivinen dis-

kurssi vaatii ehdotonta kuuliaisuuttamme eikä ”salli leikkittelyä rajoillaan, ei vähittäisiä tai joustavia siirtymiä, ei spontaanisti luovia tyyllittelymuunnelmia”. Sisäisesti vakuuttava sana on puolestaan ”puoleksi meidän, puoleksi jonkun muun”; se sallii dialogisen kehittelyn. Sen luovuus perustuu siihen, että se herättää uusia ja itsenäisiä sanoja sisältäpäin eikä jää eristetyksi tai staattiseksi. Sisäisesti vakuuttava diskurssi ei ole *suljettu* (finite), vaan avoin; kussakin uudessa dialogikontekstissa tämä diskurssi kykenee paljastamaan yhä uusia tapoja tarkoittaa. Auktoritatiivinen diskurssi ei rohkaise kontakteihin, sisäisesti vakuuttava diskurssi kannustaa niihin. (Bahtin 1981, 345–346; ks. myös Wertsch 1991, 83.)

Täydennetty teksti

Minulla oli mahdollisuus pohtia ja kehitellä valikointihypoteesia yhdessä niiden kanssa, joita se koski. Metafora ei siis suinkaan toiminut yksin, itsensä varassa. Me keskustelimme. Metafora oli eräänlainen yhteinen kohde tai kokoomapiste, väline, vuoropuheluissamme. Siitä – eri kamma-reista yms. – tuli myös yhteistä kieltä, jolla voi ilmaista sellaista, mitä aiemmin ei ollut sanallistettu. Sittemmin metafora ja sen selitysteksti siirtyivät keskustelupiiriemme ulkopuolelle, artikkeleiksi jähmetettyinä. Voiko esittämysyhteydestään irrotettu teksti tai kuva ”kolahtaa”, olla suostuttelukykyinen?

Gadamer (2004, 221) toteaa, että teksti on pelkkä välituote, vain vaihe keskinäisen ymmärtämisen tapahtumisessa. Ja ”kaikkialla missä pyritään keskinäiseen ymmärtämiseen, on hyvää tahtoa” (Gadamer 2004, 224). ”Elävässä keskustelussa pyritään keskinäiseen ymmärrykseen väittein ja vasta väittein: haeskellaan sanoja ja ryyditetään puhetta elein ja äänenpainoin, joiden odotetaan tavoittavan toisen. Vastaavasti kirjoittamisessa, jossa ei pystytä välittämään tai jakamaan sanojen etsimistä ja löytämistä, täytyy tekstissä itsessään avata tulkinta- ja ymmärtämishorisontti, *joka lukijan on täytettävä*. – – Kaikki sanottu tähtää jo keskinäiseen ymmärtämiseen ja sisältää toisen.” (Gadamer 2004, 225–226; kursivointi T. E. A:n.)

Gadamer pitää tieteellistä raporttia edellä kuvatusta poikkeavana, sillä siinä on keskinäiselle ymmärtämiselle alun perinkin ehtoja. ”Tämä johdetaan vastaanottajista, sillä se on suunnattu asiantuntijoille”, eikä sitä ole edes julkaistuna tarkoi-

tettu kaikille. ”Se on ymmärrettävissä vain niille, jotka tuntevat tutkimuksen tilan ja tutkimuskielen.” (Gadamer 2004, 223–224.)

Entä jos *asiantuntijoita* ovatkin *tutkittavat* – siis ne, joiden toimintaa ja konteksteja tutkitaan ja jotka tuntevat tuon toimintansa ja sen kontekstit sisältäpäin, jopa aivan ylivertaisesti? Erikoistunut tieteellinen tieto aukeaa tietysti vaivoin vihkiytymättömille (ja tätä Gadamer ilmeisesti tarkoittaa). Entä jos tieteellinen raportti koskee juuri näitä vihkiytymättömiä toimijoita – ja sellaisiahana yhteiskuntatieteellinen tieto paljolti koskee? Voisiko se kurkottaa täydennyksiä pyytäen asianosaisia kohti?

Tekijän hiljainen tieto

Giambattista Vico teki jo 1700-luvulla erottelun asioista, joista voimme tietää sisältäpäin, ja asioista, joista voimme tietää ainoastaan ulkoapäin. Koska inhimilliset instituutiot ovat ihmisen tekemiä, meillä on niistä erityistä *tekijän tietoa*. Sen sijaan koettaessamme käsittää asioita, jotka eivät ole tekoamme, meillä voi olla vain tietoa ulkopuolelta. (Vico 1744, toimitettu käännös 1968.)

Jos tutkitaan asiakkaita, he varmaankin tuntevat kontekstinsa ylivertaisesti, ja jos tutkitaan työntekijöitä, he ovat vastaavasti toimintaympäristöjensä erityisen hyviä asiantuntijoita. Mutta se tapa, jolla tuo asiantuntemus toimijoille ilmenee, ei välttämättä ole noin vain tarjolla reflektiolle tai kommunikoitavissa vaivatta. Toimintatutkija saa yhtäältä tuskastuttavan vähän tietoa: toimijat eivät kysyttäessäkään kykene erittelemään toimintaansa ”valmiiksi”. Toisaalta tietoa saadaan aivan liikaa, hälyksi asti. Niklas Luhmannin (1986) mukaan ympäristössä ei ole informaatiota; sellaiseksi data muodostuu vain tulkintakoodeilla – ja jää ilman niitä hälyksi. Tutkija voi saada aineistoonsa paljonkin dataa, mutta informaatioksi se järjestyvä vasta koodeja käyttämällä. Tutkittavat eivät noita koodeja tarjoa. Se, että joku tuntee kontekstinsa kuin kala veden, ei tarkoita, että hän pystyy muutta mutkitta ilmaisemaan tuon kontekstintuntemuksensa. Jos näet on kysymys hiljaisesta tiedosta, *se ei ilmene erittelevinä käsitteinä*. Tekijällä on tekijäntietoa, mutta se voi olla hänen sormenpäissään.

Michael Polanyi (1958) nimitti hiljaiseksi tiedoksi (tacit knowledge) sellaista tietoa, joka on kaikkien käsitteiden perustana, mutta ei voi il-

metä käsitteinä. Shotter (1993) on pohtinut ”suhteiden sisältäpäin tietämistä” (knowing from within relationships). Suhteiden sisältä – ja vain niiden sisältä – tiedetään, millaisia suhteet ovat sisältäpäin. Tuota tietoa on kuitenkin lähes mahdotonta verbalisoida täsmällisesti. Luhmann (2002, 17) toteaa, että havainnot pysyvät havaintojen maailmassa. Raportit havainnoista – siis kommunikoidut havainnot – ovat raportteja, eivät itse havaintoja. Paul Dell (1987, 517) toteaa, että kokemuksia ei voi kuvata eikä selittää kokemuksen piirissä. Kuvaus kokemuksesta ei ole kokemusta, vaikka kuvaus käyttää kokemusta aineistonaan. Selitys kokemuksesta käyttää puolestaan aineistonaan kuvausta, mutta on vielä etäämpänä kokemuksen piiristä. Niinpä tutkija ei saa tulkinnan koodeja suoraan kokemuksesta – ei omastaan eikä toisten.

Giddens (1984) toteaa, että jokaisella yhteiskunnan jäsenellä on paljon tietoa yhteiskuntansa instituutioista, mutta ei suureltakaan osin *diskursiivista kieltä* tuon tietonsa kommunikoimiseen ja reflektointiin. Tieto yhteiskunnasta on usein praktista. Käytännön tietoisuus on ikään kuin itsestään selvää. Sitä käytetään kouliintuneesti, vaikka sitä ei kyettäisi ilmaisemaan.

Hiljainen tieto ei tietenkään tarkoita, että toimijat ovat ääneti. Hehän jopa vastaavat haastattelijan kysymyksiin. Arja Kuulan (1999) mukaan toimintatutkimuksessa on keskeistä, että muodostuu yhteinen kieli. Ludwig Wittgenstein (1981) toteaa, että kielen osaaminen on sitä, että pystyy toimimaan erilaisissa kielipeleissä. Sanat voivat olla samoja, mutta merkityksensä ne saavat siitä yhteydestä, jossa ne toimivat. Tutkijan ja tutkittavien pitäisi siis voida jotenkin jakaa kielipeli – ja jatkaa ja muunnella sitä. Mihail Bahtin (1981) toteaa, että dialogeissa muodostuu yhteistä kielialuetta, johon puhutaan. Merkitykset muodostuvat tässä ja nyt, osapuolten välillä. Ne eivät ole valmiina, sanat ovat kuin kuoria, jotka saavat sisältönsä dialogissa.

Riittävän yhteinen kieli tutkijan ja tutkittavien välillä on elintärkeää sekä kontaktien muodostumisen että keskinäisen ymmärryksen kannalta. Mutta miten ihmeessä ei-diskursiivista tekijätietoa omaava tutkittavien joukko ja jäsenitelevä, kuvauksiin ja selityksiinkin pyrkivä tutkija voivat ylipäättään kohdata jossain kielipelissä?

Metaforat ”jonakin toisena”

Michel Foucault (1980, 81) kuvaa ”alistettua tietoa” (subjugated knowledge), joka on hylätty riittämättömänä tai liian kehittymättömänä tehtäväänsä; naiivia tietoa, paikallista tietoa, vaaditun kognition tai tieteellisyuden alapuolella olevaa tietoa (esim. psykiatrisen potilaan tieto, sairaan ihmisen, hoitajan, lääkärin, rikollisen tieto). Hiljaisen tiedon ohella on siis myös vaiennettua tietoa. Se on marginalisoitu systematisoivan teoreettisen tiedon ulkopuolelle tietyin ulossulkevin käytännöin. Jos sosiaalityöntekijää lähestytään käsitteellistyksin, jotka eivät tavoita hänen kokemustaan, hänen paikallistietonsa saattaa jäädä kuulematta.

Auktoriteettia vaativa totuusdiskurssi saattaa pikemminkin vaientaa kuin voimistaa heikkoja ääniä. Metaforisuus saattaa sallia sellaisen luovan muuntelun, jossa ”sana on puoleksi minun puoleksi toisen”. Nähtävästi *metafora ei kuitenkaan saisi olla ”yksi yhteen” koetun kanssa*, sillä silloin se ei erkaantuisi koetusta mitenkään eikä näin ollen antaisi käyttäjälleen mahdollisuutta *havaita eroja*. Hiljainen tieto on ilmeisesti hiljaista juuri erottumattomuutensa tähden. Toiminnan sujuvuuden vuoksi sen ”pitääkin” olla hiljaista.¹ Ilmiöihin orientoituaan rutiininomaista tietoisemmin vasta, kun orientoituminen häiriintyy. Metafora voisi olla jonkinlainen ”myönteinen häiriö”, joka saa oman kokemuksen erottumaan hieman taustastaan.

Timo Vähämöttönen (Spangar) ja Anita Keskinen (1994, 83–90) ovat pohtineet metaforien merkitystä tekijänä, jonka avulla voidaan nähdä ja kokea jokin asioiden tila tai elämänalue *toisen kautta*. Pedagogista ja psykologista kirjallisuutta tiivistäen he kuvaavat metaforan mahdollisuutta toimia ”jonakin toisena”, joka tarjoaa eräänlaisen vertailusuhteen kahden ilmiön välillä. Toisen ilmiön ominaisuuksia, rakennetta ja logiikkaa käytetään kuvaamaan verrattavaa asiaa. Jos vertailusuhte muodostaa symbolisen vuorovaikutussuhteen ilmiöiden välille, se avaa vertailua ja kom-

¹ Jopa kotiin käveleminen, yksinkertaiset työtehtävät, ruoan laittaminen tms. kävisivät mahdottomiksi, jos jokaiseen vaiheeseen pitäisi orientoitua tietoisesti – jos siis huomattava osa teoista ei olisi ”vaipunut” operaatioiksi, rutiineiksi ja niihin liittyvä orientoituminen tullut näin ”äänettömäksi” tai hiljaiseksi (ks. Leontjev 1977). Kaikki, mitä osaamme ”sisäisesti”, rutiininomaisena taitona, oli joskus aktiivisen orientoitumisen kohde ja sisäistettiin jossakin sosiaalisessa suhteessa (ks. Vygotski 1962).

munikaatiota moniulotteiseksi. Metaforat voivat palvella ilmiön uudelleenjäsentämistä valaistes- saan vertailtavan ilmiön epätavanomaisella taval- la. Visuaaliset, kuvalliset metaforat muodostavat rakenteen, jolla voidaan innovoida uutta. Meta- forassa kaksi erilaista todellisuuden aluetta aset- taan keskinäisiin yhteyksiin niin, että ne muo- dostavat kolmannen entiteetin, *jotain uutta, jota ei voi saattaa päätökseen*. Visuaalisille kuville ja symboleille on tyypillistä verbaalista kieltä abs- traktimpi ja avoimempi luonne, joten niiden avulla voi olla helpompaa tuottaa ajattelun jous- tavuutta kuin verbaalisilla metaforilla.

Paul Riceur (2003, 283–285) erittelee mm. tie- teellisten mallien metaforisia tehtäviä.² Mitta- kaavamalleissa (vaikkapa pienoismalli) originaalin ja mallin olennaiset osat ovat samat. Analogia- malleissa malli ja originaali muistuttavat toisiaan rakenteeltaan, eivät havaittavilta piirteiltään (esi- merkiksi talouden hydrauliset mallit). Teoreettisia malleja ei voi osoittaa sormella. Ne esittelevät uu- den kielen, kuin murteen, jossa originaali kuva- taan ilman, että sitä rakennetaan (vaikkapa säh- kökenttien esittäminen kuvitteellisena kokoon- puristumattomana nesteenä). Mallit eivät kuulu *todistamisen tai perustelemisen*, vaan *löytämisen ja keksimisen* logiikkaan. Ne ovat heuristisia välinei- tä. Niissä voidaan operoida tutulla objektilla ja samalla objektilla, joka on täynnä merkityksiä, implikaatioita. Malli-metafora on rikas *hypotee- sien* tasolla. Mallin hedelmällisyys juontuu tietä- myksestä, kuinka hyödyntää sitä, sen järjestelyky- vystä (”deployability”).

Metaforalla tulisi siis olla yhteys kokemukseen, mutta sen tulisi myös erottua siitä. Se ei ole suo- ranainen kuvaus eikä selitys, mutta sen tulisi virit- tää uusia oivalluksia. Se ei vaadi totuusarvoa, mut- ta ei se mielivaltaisenkaan ole. Merkillinen ilmiö.

Metafora ei anna spesifisiä välineitä

Andrew Barry (2001, 86–87) toteaa, ettei käsit- teellisten kuvausten erityinen merkitys ole siinä, että ne osoittavat suoraan johonkin vastineeseen.

²Tieteet operoivat metaforilla enemmän kuin arvaisi- kaan. Yhteiskuntatieteissä ollaan parhaillaan verkosto- metaforan yleistymisen vaiheessa. Yhteiskunnan miel- tämisessä on kuljettu konemetaforista ja puuhierar- kioista kyberneettisiin järjestelmiin, systeemeihin ja or- ganismeihin – ja nyt verkostoihin. (Eriksson 2003.)

Esimerkiksi käsitteen ”verkosto” yleistyminen ei johdu yksinkertaisella tavalla siitä, että todelli- suudessa olisi verkostoja. Tuontapaiset käsitteet eivät niinkään heijasta sosiaalista, poliittista tai teknologista todellisuutta, vaan tarjoavat *kaavion, jonka pohjalta todellisuutta voi muokata toisenlai- seksi ja kuvitella toisin*.

Mutta kuinka todellisuutta muokataan toisek- si – teoissa? Mistä uudenlaisen toiminnan ja sitä realisoivien *tekojen* välineet? Vaikka sosiaalityön- tekijöiden kiinnostus oli vahvaa ja peräkamma- reista ja muista valikointi-ilmiöistä keskusteltiin vilkkaasti, metafora ei antanut keinoja valikointi- mekanismien muuttamiseksi. Tarvetta oli ja mo- tivaatiota, mutta ei työkaluja. Haalimme yhdessä alan kirjallisuudesta aineksia. Saalis sosiaalityön suunnassa oli laihahko. Löysin enemmän periaat- teellisia kantoja siitä, millaista työn tulisi olla, kuin siitä, miten sellaista tehdään. Katselimme myös naapurialojen suuntaan. Perheterapiakirjal- lisuudesta löytyi systeemisiä jäsennyksiä, jotka to- ki olivat löytäneet tiensä sosiaalityömateriaalei- hinkin. Ne olivat kuitenkin ydinperhekeskeisiä.³ Olin pulassa. Kehittävästä työntutkimuksesta työ- kalupakissani oli työprosessin yleisiä kuvaus- ja erittelymalleja. Olimme tulleet vaiheeseen, jossa tarvittiin *spesifisiä* välineitä.

Pääsin palkähästä, kun sain Esa Erikssonin työ- parikseni 1980-luvun lopussa. Hän toi tullessaan *ennakointimetodin*. Se on alun perin psykologi- seen yksilöntutkimukseen kehitelty yksinkertai- nen mutta radikaali metodi. Alkoii spesifisten vä- lineiden yhteiskehittely ”ulkoa” saadun impuls- sin avittamana. Työntekijät raivasivat kalenterei- hinsa yhteistä reflektioaikaa, alkoivat arvottuina pareina havainnoida toistensa työtä erityisesti niis- sä saumoissa, joissa kohdattiin uusi asiakas tai teh- tiin vanhoissa suhteissa uusi avaus, ja muokkasi- vat yhdessä itselleen sosiaalityöhön sopivat väli- neet – toteuttaen samalla uudenlaiset työskente- lysuhteet.⁴

Ennakointimetodissa työntekijä suunnittelee ennakoivia ajatuskokeita tehden teon, joka olisi *sopivasti toisenlainen* kuin hänen tähänastinen toi-

³Kuulin kerran huudahduksena kriminaalihuollon kou- lutustilaisuudessa: Olemme oppineet hyviä perhetera- peuttisia keinoja. Mistähän saataisiin vangille perhe!

⁴Taphtui siis jotain sellaista, jota Yrjö Engeström (1987) on kuvannut ekspansiivisen oppimisen sykli- mallissaan ”annetun uuden” ja sen generoinnin vai- heina.

mintansa, ja toteuttaa sen. Metodin radikaalisuus on siinä, että se kääntää katseen työntekijään itseensä – hänen osuuteensa niissä vuorovaikutusverkostoissa, joissa hän toimii ja joiden vuorovaikutuskuviot ovat saattaneet muodostua *toistuviksi toimintakäytännöiksi*. Muutoskohteeksi tulee oma toiminta sen sijaan, että yritettäisiin perinteiseen tapaan muuttaa toisia.⁵ Kun muuntelee omaa toimintaansa, siitä seuraa jotain – mutta mitä, se jää nähtäväksi. Ennakointeja tekevällä on mahdollisuus yllättyä ja käyttää palautetta. Tämä taas tarkoittaa, että asiakkailla ja muilla yhteistyökumppaneilla on (taas) mahdollisuus olla kiinnostavia. (Ks. Arnkil & Eriksson 1994.) metodi orientoi verkostoihin, joissa ollaan vuorovaikutuksen kautta mukana, mutta joihin ei ole – eikä voi olla – täyttä hallintaa. Tällä tavoin kuvaan tulevat myös suhteet niiden ”ensisijaisjärjestelmien” kanssa, jotka ikään kuin tilaavat sosiaalityötä palveluksina. Sosiaalityöntekijät eivät voi muuttaa toisten toimintaa – muutoin kuin muuntelemalla omaansa. Näin välitön asiakastyö ja rakenteellinen työ ovat yhteydessä toisiinsa.

Huolen vyöhykkeet

Tasan kymmenen vuotta peräkkäimetaforan tekemisestä tulin piirtäneeksi Esa Erikssonin kanssa visuaalisen metaforan, joka – kuinka ollaakaan – rakentui sekin vyöhykemäisii tiloja kuvaavaksi. Vuonna 1997 luonnostelin pankkikuitin taakse prototyypin ”subjektiivisen huolen vyöhykkeitä” koskevasta mallista. Olimme junassa matkalla Raisioon Palmuke-projektin merkeissä. (Ks. Arnkil & al. 2000.) Kehittelimme innoissamme kuviota, johon oli mahdollista viedä iso osa siitä teoriasta, jota olimme vuosien varrella hyödyntäneet ja kehitelleet. Kuvio julkaistiin (Arnkil & al. 1998), ja olemme tuosta lähtien saaneet ihmetellen seurata sen *rajojenylityskykyä*.

Palmuke-projekti käsitteli verkostomaisia yhteistyökäytäntöjä lapsiin, nuoriin ja lapsiper-

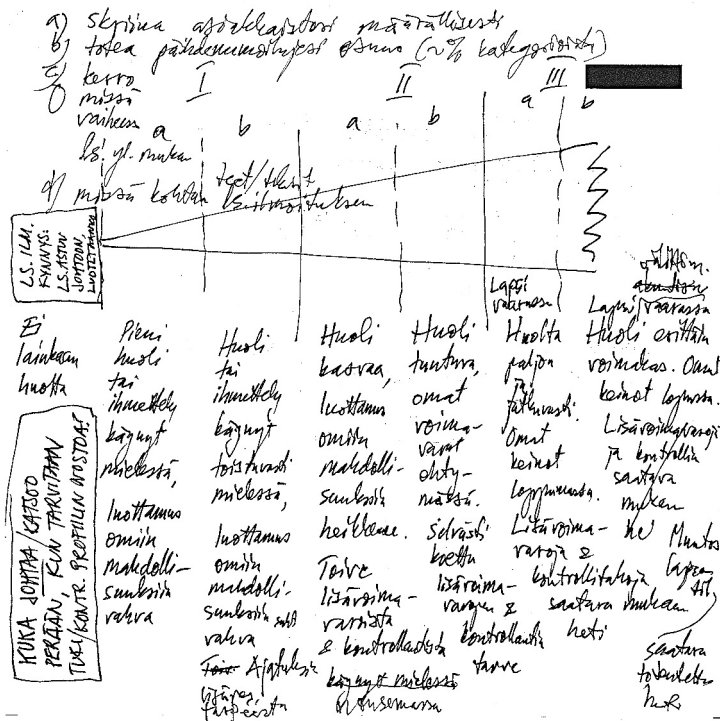
heisiin liittyen. Siihen osallistuivat Hämeenlinnasta ja Raisiosta kaikki ne ammattilaiset, joiden perustehtäviin kyseiset asiat kuuluivat. Suuri joukko siis, yli kymmenestä yksiköstä kummassakin kaupungissa, monilta aloilta, monin erilaisin tehtävin ja näkökulmin. Olimme *sektoreiden ja yksiköiden välisellä ei-kenenkään-maalla*, jossa eri yksiköiden työntekijät joutuivat tekemisiin toistensa kanssa yhteisten asiakkaiden asioiden hoidossa. Ei ollut institutionaalista kotipesää eikä keskusprofessiota. Oli verkostosuhteita, joissa kukin oli verkostojensa keskipiste. Kun aiemmin olimme tutkineet moniammatillisia verkostoja jonkin yksikön (sosiaalitoimisto, psykiatrinen nuorisopoliklinikka jne.) suunnasta, kiintopisteemme oli nyt yhteisten asiakkaiden käsittelyn kautta *tapauskohtaisesti* muodostuvissa verkostomaisissa kokoonpanoissa. Keskiössä ei ollut sosiaalityö tai mikään muukaan professio, vaan kulloinenkin yhteisasiakkuus, joka tavallaan kokosi professioita ja yksiköitä mukaan tapauskohtaiseen verkostoon.

Havaitsimme melko pian, että tulkinnat siitä, mitä kulloinkin pitäisi tehdä, vaihtelivat paljonkin. Muun muassa *lastensuojeluilmoituksista* oli mitä vaihtelevimpia käytäntöjä ja tulkintoja. Yksien mielestä lastensuojelutyöntekijät toimivat ”aina” liian myöhään eivätkä esimerkiksi ymmärtäneet, että lastensuojeluilmoituksen jälkeen pitää toimia heti. Toisten mielestä lastensuojelun sosiaalityöntekijät olivat ”aina” liikkeellä liian järein keinoin liian aikaisin. Lastensuojelutyöntekijät taas tulkitsivat, että ilmoitus on vasta alkupiste asioiden tutkimiselle (avohuollon tukikeinoja käyttäen) eikä mikään huostaanottotilaus. Junassa piirtämämme kaavio oli väline muun muassa tällaisten prosessien tarkastelulle. Koetimme muodostaa välinettä, jolla eri perustehtäviä toteuttavat ammattilaiset voisivat kommunikoida keskenään. Sen ydinelementti on *subjektiivinen huoli*.

Sen sijaan, että olisimme ehdottaneet yhteisesti tulkittujen ”puuttumiskriteereiden” muodostamista, ehdotimme jäsenystä, jossa ei ole lainkaan yhteisiä kriteereitä. Näin siksi, että lapsiin, nuoriin ja perheisiin liittyvät tilanteet aukeavat mielestämme kullekin hänen subjektiivisesta näkökulmastaan. Näkökulma on jopa aivan sananmukainen: nähdään tietty näkymä tietystä pisteestä. Kullakin on omat perustehtävänsä, omat kontaktinsa asiakkaisiin (perheissä usein eri perheenjäseniin) ja omat koetut toimintamahdollisuutensa. Ohessa ovat vyöhykkeistön alkuperäis-

⁵Häntä pyydetään ensin pohtimaan, mitä kysymystä hän haluaisi erityisesti selvittää tarkemmin. Seuraavaksi häntä pyydetään suunnittelemaan asiaan liittyvä tueksi tarkoitettu, sopivasti tähänastisista toimista poikkeava teko sekä ennakoimaan, mitä tapahtuu, jos hän toteuttaa tekonsa. Kun työntekijä on ajatuskokeissaan löytänyt teon, joka hänen mielestään olisi sopivasti toisin kuin tähänastiset toimet, häntä kehoitetaan toteuttamaan tekonsa ja katsomaan, kuinka käy.

Kuva 2a. Työntekijän kokeman, lasta/nuorta koskevan huolen vyöhykkeistä (originaali)

Kuva 2b. Työntekijän kokeman, lasta/nuorta koskevan huolen vyöhykkeistä (selvennys)

(1)	Pieni huoli (2)	(3)	Harmaa vyöhyke (4)	(5)	Suuri huoli (6)	(7)
Ei lainkaan huolta	Pieni huoli tai ihmettely käynyt mielessä; luottamus omiin mahdollisuuksiin vahva.	Huoli tai ihmettely käynyt toistuvasti mielessä; luottamus omiin mahdollisuuksiin hyvä. Ajatuksia lisävoimavarojen tarpeesta.	Huoli kasvaa; luottamus omiin mahdollisuuksiin heikkenee. Mielessä toivomus lisävoimavaroista ja kontrolliin lisäämisestä.	Huoli tuntuu; omat voimavarat ehtymässä. Selvästi koettu lisävoimavarojen ja kontrollin lisäämisen tarve.	Huolta paljon ja jatkuvasti; lapsi/nuori vaarassa. Omat keinot loppumassa. Lisävoimavaroja ja kontrollia saatava mukaan heti.	Huoli erittäin suuri; lapsi/nuori välittömässä vaarassa. Omat keinot loppumassa. Muutos lapsen tilanteeseen saatava heti.

versio kuvattuna pankkikuitin kääntöpuolelta (kuva 2a) ja sen selvennys (kuva 2b).

Kuva 2b koostuu seitsemästä vyöhykkeestä. Vyöhykkeet 2 ja 3 kuvaavat työskentelysuhteita, joihin liittyy vain pieni huoli, vyöhykkeet 6 ja 7 ovat hyvin suurten huolten ”aluetta”. Keskellä ovat huolen harmaat vyöhykkeet 4 ja 5 eli sellaiset työskentelysuhteet, joissa huoli ei ole pientä mutta ei valtavaakaan. Äärimmäisenä vasemmal-

la on ”ei lainkaan huolta”-vyöhyke. Pienen huolen vyöhykkeillä työntekijällä käy pientä ihmettelyä mielessä, mutta luottamus omiin voimavaroihin on hyvä. Toisella laidalla, suuren huolen suhteissa, on selvää, että omin voimin ei selvitä: koetaan, että lapsi on vaarassa. Siinä välissä on suhteita, joista ei tiedetä, miten huolissaan oikein pitäisi olla ja luottamus omiin mahdollisuuksiin samaan aikaan heikkenee.

Kuvatut vyöhykkeet eivät tietenkään sijaitse missään. Ne ovat metaforaa *työskentelysuhteista*. Mikäli työntekijä kokee omien toimintamahdollisuuksiensa ehtyvän, hänen huolensa kasvavat – ja samalla orientoituminen verkostoon aktivoituu. Kun huolia ei ole (koetaan, että asiat menevät niin kuin pitääkin), työntekijän ei tarvitse tietää kovinkaan paljoa siitä, mitä ammatillisen verkoston muissa osissa tehdään tai millaisina toimivat asiakkaiden omat, henkilökohtaiset verkostot. Huolten kohotessa aletaan kiinnostua siitä, mitä muut tekevät, eli siitä, millaiseen kokonaisuuteen omat yritykset oikeastaan liittyvät. Näin kaaviolla on yritetty kuvata myös *verkostoihin orientoitumista*.

Vaikka kaksi samankin yksikön työntekijää tarkastelisi samaa lasta, heidän subjektiivisen huolensa aste olisi luultavasti erilainen. Subjektiivinen huoli on ennakointi omista toimintamahdollisuuksista. Venäläinen psykologi Pjotr J. Galperin (1979) toteaa, että *ihminen tarkastelee maailmaa omien toimintojensa mahdollisena kenttänä*, ei vain vuorovaikutuksessa olevien kappaleiden järjestelmänä. Juuri subjektiivisuutensa vuoksi ihminen voi mieltää maailman yhtenäisenä. Työntekijät tekevät (enimmäkseen huomaamattaan ja rutiininomaisesti) yhteenvetoja tilanteistaan. Niihin he käyttävät jopa pienen pieniä viestejä. Lapsiin ja nuoriin liittyvät huolet ovat ikään kuin työntekijän yhteenvetoja hänen kokemistaan toimintamahdollisuuksista, ja *koettuihin toimintamahdollisuuksiin vaikuttavat tiedossa olevan verkoston oletetut resurssit*. Huolten ilmaantuminen tai väheneminen ei siis liity pelkästään asiakkaisiin. Huolta toki tunnetaan lapsesta, aikuisasiakkaasta jne., mutta tuo huoli kytkeytyy ammatilliseen suhteeseen. Työntekijä on huolissaan myös omista mahdollisuuksistaan toimia hedelmällisellä tavalla. Ihmiset käyttävät toimintaympäristönsä tunnusteluun kaikkia orientoitumiskeinojaan, kaiken aikaa.

Vyöhykemetaforaan on viety aimo annos galperinilaista toiminnan teoriaa (konstruktivismia ennen konstruktivismia). Vyöhykkeistö on myös kuvauspohja sektoroidun massapalvelun toimintakäytäntöjen tarkastelemiseksi. Se kuvaa työntekijöille tuttuja teemoja, mutta metaforisella kielellä.

Kuvan 2b keskellä olevat kaksi vyöhykettä nimesimme huolen harmaiksi vyöhykkeiksi, koska ne kuvaavat suhteita, joissa mikään ei ole oikein selvää: Subjektiivinen ennakointi kertoo (enimmäkseen tunnelmina), että lisää samaa kuin tähänkin asti vie syvemmälle pulmiin tai ei ainakaan helppota lapsen/nuoren tilannetta. Huolen harmailla vyö-

hykkeillä ollaan, kun koetaan omien toimintamahdollisuuksien heikkenevän ja tunnetaan tarvetta saada tilanteeseen lisää tukea ja hallintaa, mutta käsitys muiden mukanaolosta ja mahdollisuuksista on epäselvä. Koska lapsia/nuoria koskevat pulmat kuuluvat monenkin työntekijän perustehävien piiriin, hankalissa tilanteissa muodostuu helposti *moniasiakkuutta*. Perheet ja perheenjäsenet ovat usean viranomaisen asiakkaina yhtä aikaa. Silloin, kun käsiteltävänä on selvärajaisia pulmia, ammattilaisjärjestelmä löytää työnjakonsa melko mutkattomasti. Jos asiat eivät ole tarkkarajaisia eivätkä suostu lohkoutumaan sektoroituneen järjestelmän työnjaon mukaisesti, asiantuntijajärjestelmä hukkaa helposti koordinaationsa.

Huolten kohotessa kasvaa tarve saada tilanne hallintaan. Niinpä yleistyvät myös toiveet siitä, että voisi säädellä toisten tekemisiä. Ei ole harvinaista, että harmaiden vyöhykkeiden työskentelysuhteet muodostuvat hankaloituviksi tai paikallaan polkeviksi vuorovaikutuskuvioiksi, joissa työntekijät koettavat saada toisiaan toteuttamaan välttämättömäksi kokemiaan tekoja. Tällaisissa kuvioissa kuullaan dominoivia ääniä, sivuutetaan mielipiteitä, jätetään heikkoja ääniä kuulematta, liittoudutaan kolmatta osapuolta vastaan, puhutaan selän takana, jätetään joitakin yksin – ja tehdään työntekijöiden kesken paljon muutakin seläistä, mikä muistuttaa ällistyttyvästi niitä vuorovaikutuskuvioita, joita lastensuojelun piirissä olevat lapset ja nuoret joutuvat arkisissa elämänyhteyksissään kokemaan.⁶

Metaforat virittävät toimintaa

Vyöhykemetafora ei anna välineitä huolten vähentämiseksi. Se voi kuitenkin pohjustaa halukkuutta toiminnan muunteluun. Aiemmin kuvattu peräkammarihypoteesi eli kuvaus asiakkaiden valikoinnista sosiaalityössä loi otollista maaperää Esa Erikssonin tuomalle ennakointimetodille. Se

⁶Tuollaista vuorovaikutuskuvioiden siirtymistä systeemistä toiseen kutsutaan isomorfiaksi, rakenneyhtäläisyydeksi. (Ks. Arnkilin ja Erikssonin "Mukaan meneminen ja toisin toimiminen", 1995, ja "Kenelle jää kontrollin Musta Pekka -kortti?", 1996.) Vuorovaikutuksen osapuolet saattavat samankaltaistua jopa niin pitkälle, että niistä tulee lähes samanrakenteisia. Samastuminen on sekä tärkeä ymmärryksen lähde että tie toiminnan samankaltaistumiseen niin pitkälle, että menetetään toisin toimimisen mahdollisuuksia.

sattui sopimaan *juuri siihen tehtävään, jonka keskustelut metaforan avulla olivat aktualisoineet*: keskinäisellä tuella toteutettuun oman toiminnan muunteluun uusissa, muodostumassa olevissa sekä pitkään jatkuneissa asiakassuhteissa. Vyöhyke-metaforan kautta käydyt keskustelut puolestaan aktualisoivat kysymystä, ”mitä teemme – yhdessä mutta erilaisuutemme huomioon ottaen – pienten huolten vähentämiseksi, selkeyden saamiseksi harmaan vyöhykkeen sekavuuksiin ja päättäväiseen apuun suuren huolen tilanteissa”. Tähän on tarjolla projekteissamme kehitelty *ennakointi-dialogien* valikoima ja muita dialogisia verkostokäytäntöjä. (Menetelmistä tarkemmin ks. Arnkil & al. 2000 ja www.stakes.fi/verk/menetelmat.)

Troijan hevonen paradigmatuuriin portilla

Silmäys harmaille vyöhykkeille kertoo, että kuvaukseen on viety teoriaa muun muassa sektoroidun, moniammatillisen työn problematiikasta ja rajasysteemeistä⁷ sekä vuorovaikutusprosessien ”tarttumisesta” samastumisilmiöiden kautta.

Perinteisissä psykososiaalisen työn paradigmoissa on vahva lataus yksilökeskeisyyttä, ongelmakeiskeisyyttä ja objektivismia (Imber-Black 1988). Ihmisiä ei (pääasiassa) tarkastella sosiaalisissa suhteissaan eläjinä, voimavarojensa kautta, ja ongelmat käsitetään objektiivisiksi, määrittelevän subjektin määrittelyoperaatioista riippumattomiksi. Vyöhykkeistö on näissä asioissa *päinvastainen: verkosto-, voimavara- ja subjektikeskeinen*. Se on eräänlainen Troijan hevonen vallitsevan paradigman portilla. Lahjaotuksen sisällä on joukkoja – paljon teoriaa. Kysymys ei kuitenkaan ole hävityssodasta. Vyöhykekuvatuksen vatsasta ei purkaudu ryöstelyvimmaista väkeä, vaan pikemminkin suostutelijoiden joukkio, merkityksiä, jotka koettavat valloittaa mielet vaatimatta antautumaan.

Vyöhykkeistö on tarjonnut mahdollisuuden mennä nopeasti syvälle konstruktivistisiin teemoihin. Se on pohjustanut keskusteluja tulkintojen subjektiivisuudesta, näkökulmaisuudesta ja moninäkökulmaisuudesta, verkostoituvista ilmiöistä ja voimavarojen yhdistämisestä.⁸

Mallinnuksen yhtenä virikkeenä oli Niklas

Luhmannin (1986) teoria kommunikaatioista ja resonanssista. Yhteiskunnan modernisoituessa sen osajärjestelmät eriytyvät ja erikoistuvat. Kukin osajärjestelmä kehittää erikoistuneet koodinsa, joiden avulla se pystyy tulkitsemaan dataa omalla erityisellä tavallaan. Tällä on hintansa. Mitä erikoistuneemmiksi osajärjestelmät tulevat, sitä huommin ne pystyvät kommunikoimaan keskenään. Kommunikointi edellyttäisi yhteisiä tulkintakoodeja. Osasysteemeihin jakautunut järjestelmä kykenee reagoimaan ympäristöönsä paljon laaja-alaisemmin kuin eriytymätön kokonaisuus. Se ei kuitenkaan voi reagoida yhtenäisesti. Osajärjestelmät reagoivat kukin tavallaan. Ne tuottavat toisilleen hälyä ja häiriöitä. Keskinäinen reagointi on *resonanssia*.

Mitä pitemmälle psykososiaalisen työn järjestelmät professoineen eriytyvät ja mitä suvareemmiksi ne tulevat oman erikoistuneen tulkintakoodistonsa käytössä, sitä enemmän ne *menettävät mahdollisuuksia kommunikoida keskenään*.⁹ Lasten, nuorten ja perheiden asioissa toimii mitava joukko erikoistuneita järjestelmiä. Niillä kullakin on omat tulkintajärjestelmänsä. Ne tuottavat ”hälyllään” toisilleen häiriöitä, joihin toisten osapuolten on reagoitava. (Ks. Arnkil 1992b.)

Vyöhykkeistö ei kutsu eri sektoreiden ammatillaisia tulkitsemaan tilanteita samalla tavalla, vaan sillä yritetään edistää erikoistuneiden toimijoiden mahdollisuutta *kiinnostua keskinäisestä erilaisuudesta* sekä tukea niiden resonoitumista toisilleen. (Tahot reagoivat kuitenkin toisiinsa omalla tavallaan.) Kullakin erikoistuneella taholla on omat tehtävänsä (työnjaollisessa kokonaisuudessa), omat koodinsa (erikoistuneessa tulkintatoiminnassa), omat kontaktinsa (suhteiden verkostossa) ja – työskentelysuhteissaan – omat koetut toimintamahdollisuutensa (eli omat ennakoin-

⁸Tuollaisissa keskusteluissa lähes aina joku psykososiaalisen työn ammatillainen huokaisee helpottuneena: ”Saan vihdoin olla subjektiivinen! Enhän tosiaankaan voi subjektina olla objektiivinen, mutta voin ymmärtää lisää sekä omasta näkökulmaisuudestani että toisten näkökulmaisuudesta”. On raskasta yrittää täyttää objektivistinen ammatillinen ihannekuva eli olla non-subjekti, epäinhimillinen. Usko henkilöstä riippumattoman metodin voimaan voi auttaa jonkin matkaa, mutta aavistus siitä, että tulkintoja tekee ja metodeja käyttää subjekti, on psykososiaalisessa työssä alati läsnä.

⁹Sosiaalityöntekijöille lienee tuttua, millaisen koodien kakofonian saattaa tarjota esimerkiksi lapsen edun tarkastelu yhtä aikaa psykiatrisesta, juridisesta, taloudellisesta ja sosiaalipoliittisesta perspektiivistä.

⁷Sosiaalityön rajasysteemit oli väitöskirjani aihe (Arnkil 1992a).

tinsa). Kullakin on siis omat ongelmansa. Yhteisiä ongelmia ei ole.

Vyöhykemetaforalla on näyttänyt olevan huomattavia rajanylityskykyjä – yli sektori- ja profesiorajojen. Ehkä se rohkaisee dialogiin siitä, millaisina asiat kullekin näyttäytyvät sen sijaan, että puhuttaisiin (monologisesti) siitä, miten kunkin tulisi asiat kokea ja nähdä.

Troija puolustautuu – sopeutumalla häiriöön

Vallitseva paradigmatuuri voi myös ajaa vyöhyke-lahjahevosesta purkautuvat suostuttelijat ulos tai sopeutua häiriöön muuntautumalla riittävän vähän. Erällä paikkakunnilla huolen vyöhykkeistöä on käytetty lasten ja nuorten kartoittamiseen – sijoitellen lapsia ja nuoria vyöhykkeille 1–7 ikään kuin riskiasteikolle. Eihän sen niin pitänyt mennä! Vyöhykkeethän kuvaavat koettuja ja työskentelysuhteita. Ne ovat subjektiivisia, omia mahdollisuuksia ja huolia kuvaavia. Onko tuollainen kohteita luokitteleva vyöhykkeistön käyttö resonanssia? Tarkalleen ottaen on – ja kuvaava esimerkki resonanssista onkin. Systemien on näet uusinnettava itseään ja sopeuduttava häiriöihin. Ongelmakeskeisen ja objektiivoin paradigman pohjalta on ihan johdonmukaista reagoida vyöhykkeistön kaltaiseen häiriöön omaksuamalla se luokittelu- tai diagnoosivälineeksi.¹⁰ Mikään ei muutu liikaa.

Metafora muuttaa kokemusta kuvatessaan sitä

Vyöhykemetafora ei itsessään anna välineitä toimia huolten vähentämiseksi, sen enempiä kuin peräkammarihypoteesi sinänsä antoi välineitä toiminnan muuntelemiseksi. Metaforat voivat kuitenkin tarjota mahdollisuuden kommunikoida ja reflektoida käytäntöjä, jotka muutoin ovat mykkiä, liian itsestään selviä erottuakseen arkisesta kokonaisuudesta ja liian tavallisia tullakseen kommunikoiduiksi. Arjessa toimitaan ja kommuni-

koidaan tavanomaisella tavalla, esitetään kysymyksiä, pyyntöjä, käskyjä ja kehotuksia, vastataan niihin jne., mutta harvoin kommunikoidaan siitä, *kuinka* kommunikoidaan tai toimitaan. Oman toiminnan ja keskinäisen vuorovaikutuksen tarkastelu edellyttää jonkinlaista etäisyydenottoa ja etäisyydenotto taas edellyttää välinettä. Metaforat voivat tehdä kokemuksista sopivasti epätavallisia – sen verran, että ne erottuvat ”taustastaan” eli siitä lukemattomien suhteiden ja tekojen punoksesta, josta arkituiminta muodostuu.

Kajaanin, Kuhmon ja Uudenkaupungin sosiaalitoimistoissa ei ollut tuulikaappeja, kiirastulia, peräkammareita eikä makuukammareita, ennen kuin ne *luotiin*. Oli kylläkin toimintoja, jotka voitiin ilmaista tuollaisella kuvakielellä. Kun kammarit olivat ilmaantuneet, kyseistä toimintaa voitiin *muokata ajatuksissa ja keskinäisessä kommunikatiiossa*. Voitiin suunnitella, suunnata ja arvioida yhteistä toimintaa. Kyseisissä sosiaalitoimistoissa kuultiin jonkun kysyvän toisilta, ”milloin pidetään palaveri makuukammareista”. Ulkopuoliselle tuollainen on tietysti melko merkkillistä.

Ennen vyöhykkeistön ilmaantumisesta kieleen ja kaavioihin Raisiossa ja Hämeenlinnassa koettiin erilaisia huolia, mutta ei ollut huolen vyöhykkeitä. Kun ne olivat hahmottuneet, ne tarjosivat mahdollisuuden puhua moninäkökulmaisuudesta jopa yli ammattikuntarajojen – toiminnan uudenlaista koordinaatiota etsien. ”Olen harmaalla vyöhykkeellä, tarvitsisin palaverin huolteni huojentamiseksi”, saatettiin kuulla. Oli muodostunut *yhteistä ylisektorista kielialuetta*. Sosiaalisesti jaetun kielen muodostuminen on edellytys keskinäiselle ymmärrykselle, mutta merkitykset eivät koskaan ole kiinteitä ja kaikille täsmälleen samoja. Niitä luodaan alati dialogeissa. (Bahtin 1991.)

Kielellistäessään kokemusta metafora muuttaa sitä. Saman tekee kuvallistaminen. Koettu ilmiö ei ole enää sama, kun se voidaan nähdä metaforisen välineen valossa.

Metaforiin on mahdollista viedä paljon teoriaa. *Dialogisia, ”puoleksi omia”, niistä tulee ehkä siten ja sillä ehdolla, että niihin voi viedä myös paljon käytäntöä, omaa tekijäntietoon pohjautuvaa kokemusta*. Miten käytäntötutkija voi päätyä niin onnekkaisiin jäsenyyksiin, että ne sekä säilyttävät yhteyden asianosaisten kokemuksiin että jäsentävät niitä uudelleen – ja vieläpä auttavat suuntaamaan toimintaa? Dialogissa! Ei yksin kammiossa, vaan yhdessä asianosaisten kanssa, yhteistä kielialuetta muodostaen.

¹⁰Muistatko 80-luvun keskustelun ”A- ja B-kansalaisista”? Adalbert Evers kirjoitti alun perin A-valtiosta, joka suosii kovaa työmarkkinaydintä, ja B-valtiosta työmarkkinamarginaalille. Metafora muljautettiin ym-päri. Alettiin puhua A- ja B-kansalaisista.

TIIVISTELMÄ

Tom Erik Arnkil: Peräkammari ja huolen vyöhykkeet. Metaforat, dialogisuus ja yhteinen kielialue

Voivatko jäsennyksiin tähtäävä tutkija ja käytännöstään hiljaista tietoa omaavat toimijat muodostaa yhteistä kielialuetta? Toimintatutkimuksessa on keskeistä, että muodostuu mahdollisuus jatkaa yhdessä. Tarvitaan vastavuoroisuutta. Tutkijan tulisi ymmärtää tutkittavien toiminta heille mielekkäänä. Metaforisten jäsennysten avulla toiminnan voi kuvata niin, että se on sekä tuttu että outo, ihmeteltävä. Metaforat eivät kuulu todistamisen tai perustelemisen, vaan löytämisen ja keksimisen logiikan piiriin. Auktoritatiivinen diskursi vaatii kuuliaisuutta, sisäisesti vakuuttava (suostuttelukykyinen) sallii dialogisen kehittelyn: kussakin dialogiyhteydessä osoittautuu uusia tapoja tarkoittaa.

Voiko keskusteluyhteydestä irrotettu teksti tai malli

olla dialoginen? Teksti on välituote; siinä avataan tulokinta- ja ymmärtämishorisontti, joka lukijan on täytettävä. Metaforissa kaksi erilaista todellisuuden aluetta asetetaan keskinäisiin yhteyksiin niin, että ne muodostavat kolmannen entiteetin, jotain uutta, jota ei voi saataa päätökseen. Metaforat eivät heijasta todellisuutta sinänsä, vaan ne tarjoavat kaavion, jonka pohjalta todellisuutta voi muokata toisenlaiseksi ja kuvitella toisin. Ne eivät anna spesifisiä välineitä, mutta voivat virittää toimintaa niiden etsimiseksi ja muokkaamiseksi.

Metafora muuttaa kokemusta kuvatessaan sitä. Metaforiin on mahdollista viedä paljon teoriaa. Dialogisia, puoleksi omia, niistä tulee, mikäli niihin voi viedä myös paljon käytäntöä, omaa tekijäntietoon pohjautuvaa kokemusta. Tällaisiin voidaan päätyä dialogissa tutkittavien kanssa, muodostettaessa yhteistä kielialuetta.

KIRJALLISUUS

- ARNKIL, ERIK: Peilejä. Hypoteeseja sosiaalityön ristiriidoista ja kehitysvyöhykkeestä. Tutkimuksia 5. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus, 1991
- ARNKIL, ERIK: Sosiaalityön rajasysteemit ja kehitysvyöhyke. Jyväskylän Studies in Education, Psychology and Social Research 85. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1992. 1992a
- ARNKIL, ERIK: Sosiaalityön resonanssi. Janus 1/1992, 10–14. 1992b
- ARNKIL, ERIK & ERIKSSON, ESA: Sex frågor som stöd i socialt arbete. Nordisk socialt arbeid 2/1994, 121–130
- ARNKIL, TOM ERIK: Metaforat, dialogisuus ja käytäntötutkimus. Teoksessa: Sarka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.): Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsingin yliopisto, Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia. Helsinki: Palmenia-kustannus, 2005
- ARNKIL, TOM ERIK & ERIKSSON, ESA: Mukaan meneminen ja toisin toimiminen. Nuorisopsykiatrisen poliklinikka verkostoissaan. Tutkimuksia 51. Helsinki: Stakes, 1995
- ARNKIL, TOM ERIK & ERIKSSON, ESA: Kenelle jää kontrollin Musta Pekka -kortti? Sosiaalitoimisto verkostoissaan. Tutkimuksia 63. Helsinki: Stakes, 1996
- ARNKIL, TOM ERIK & ERIKSSON, ESA & SAIKKU, PEPPI: Huolen harmaa vyöhyke. Dialogi 7/1998, 8–11
- ARNKIL, TOM ERIK & ERIKSSON, ESA & ARNKIL, ROBERT: Palvelujen dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta joustavaan verkostointiin. Raportteja 253. Helsinki: Stakes, 2000
- BAHTIN, MIHAIL: Dostojevskin poetiikan ongelmia. Helsinki: Kustannus Oy Orient Express, 1991
- BAKHTIN, MIKHAIL M.: The Dialogic Imagination: Four Essays by M. M. Bakhtin. Edited by Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 1981

- BARRY, ANDREW: Political Machines. Governing a Technological Society. London & New York: The Athlone Press, 2001
- DELL, PAUL: In Defence of "Lineal Causality". Family Process 25 (1987): 4, 513–521
- ENGSTRÖM, YRJÖ: Learning by Expanding. An Activity-Theoretical Approach to Developmental Research. Jyväskylä: Orienta Konsultit Oy, 1987
- ERIKSSON, KAI: Verkostojen topologiasta ja metaforiikasta. Tiede & edistys 28 (2003): 2, 130–143
- FOUCAULT, MICHEL: Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977. Edited by Colin Gordon. Sussex: The Harvester Press, 1980
- GADAMER, HANS-GEORG: Ymmärtäminen tieteessä ja filosofissa. Tampere: Vastapaino, 2004
- GALPERIN, PJOTR J.: Johdatus psykologiaan. Pori: Kansankulttuuri, 1979
- GIDDENS, ANTHONY: Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissa. Otava: Keuruu, 1984
- HOLZKAMP, KLAUS: Grundlegung der Psychologie. Frankfurt am Main & New York: Campus, 1983
- IMBER-BLACK, EVAN: Families and Larger Systems. A Family Therapists Guide through the Labyrinth. New York & London: The Guilford Press, 1988
- KUULA, ARJA: Kenttätyötä ja muutospyrkimyksiä. Tampere: Vastapaino, 1999
- LEONTJEV, ALEKSEI N.: Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus. Kuopio: Kansankulttuuri, 1977
- LUHMANN, NIKLAS: Theories of Distinction. Re-describing the Descriptions of Modernity. Edited by William Rasch. Stanford, Cal.: Stanford University Press, 2002
- LUHMANN, NIKLAS: Ecological Communication. Padstow: Polity Press, 1986
- LYOTARD, JEAN-FRANCOIS: Tieto postmodernissa yhteiskunnassa. Jyväskylä: Vastapaino, 1985
- POLANYI, MICHAEL: Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy. Chicago: The University

- of Chicago Press, 1958
- RICEUR, PAUL: *The Rules of Metaphor*. Routledge classics. London and New York: Routledge, 2003
- SHOTTER, JOHN: *Conversational Realities. Constructing Life through Language*. London: Sage Publications, 1993
- SHOTTER, JOHN: The dialogics of spontaneously responsive expression: setting rhetoric in motion. Paper for the First Rhetoric of Culture Conference, Mainz, Feb 7th–10th, 2002
- SUNESSON, SUNE: *Ändra allt! En uppmaning till socialarbetare*. Stockholm: Liber, 1985
- WERTSCH, JAMES: *Voices of the Mind. A Sociocultural Approach to Mediated Action*. London & Sydney & New York: Harvester Wheatsheaf, 1991
- VICO, GIAMBATTISTA: *The New Science of Giambattista Vico*. Ed. and trans. by T. G. Bergin & M. H. Fisch. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1744 (toimitettu käännös 1968)
- WITTGENSTEIN, LUDWIG: *Filosofisia tutkimuksia*. Helsinki: WSOY, 1981
- VYGOTSKI, LEV S.: *Thought and Language*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1962
- VÄHÄMÖTTÖNEN, TIMO & KESKINEN, ANITA: *Toimesta tuumaan. Tarjoutumia toiminnalliseen ammatinvalinnanohjaukseen*. Hämeenlinna: Sosiaalikehitys Oy, 1994.